

แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ ในหลักพุทธศาสตร์

พระครูศรีปริยัติคุณาภรณ์,ดร.

Ph.D. (Buddhist Studies) University of Delhi.

อาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท สาขาพุทธศาสนศึกษา

ความนำ

ระบบเศรษฐกิจยุคปัจจุบันเป็นไปตามกระแสทุนนิยม ซึ่งตอบสนองความต้องการของ
กระแสโลก คือเป็นระบบเศรษฐกิจแบบแข่งขัน (Competition Economy) มีเป้าหมายใน
การผลิตเพื่อการตลาด แข่งขันกันผลิตและแข่งขันกันบริโภค โดยการส่งเสริมให้มีการบริโภค
มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งอาศัยกลไกทางการตลาดสร้างแรงจูงใจให้มีการบริโภค และใช้
วิธีการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมการขายในหลากหลายรูปแบบ เช่นการลดแลกแจกแถม เพื่อ
กระตุ้นให้ผู้บริโภคหรือผู้ซื้อเกิดความโลภและหลงใหลต้องพยายามดิ้นรนหาเงินมากขึ้น
เพื่อต้องการนำไปซื้อสินค้าและบริการ ดังนั้นจึงไม่มีคำว่า พอ และ พอเพียง ในระบบ
เศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ปัจจุบันนี้มนุษย์กำลังถูกกระแสวัตถุนิยม และบริโภคนิยมเข้าครอบงำจิตใจอย่าง
รุนแรงโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว การซึบซาบของวัฒนธรรมบาปทำให้มนุษย์ส่วนใหญ่หลงใหลลิ้มตัวและ
หลงระเริง เห็นคุณค่าทางวัตถุมากกว่าคุณค่าทางด้านจิตใจ บางคนยอมทำทุกอย่างทุกวิถีทาง
เพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุหรือสิ่งของหรือกระทั่งอำนาจที่ตนเองต้องการ สภาพสังคมที่ปรากฏใน
ปัจจุบันแสดงให้เห็นถึงความที่แต่ละคนกำลังกระเสือกกระสนดิ้นรนแสวงหาในสิ่งที่ตนเอง
ปรารถนาอย่างไม่มีจุดจบ การบริโภคได้กลายเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตของคนในปัจจุบัน
การบริโภคเป็นทั้งจุดหมายและเป็นตัวกำหนดคุณค่าชีวิต ห้างสรรพสินค้าจึงเป็นแหล่ง
แสวงหาความสุขที่คนส่วนใหญ่รู้จักและคุ้นเคย การซื้อของหรือเที่ยวห้างก็กลายเป็นสิ่งที่ขาด
ไม่ได้เหมือนยาเสพติดที่กำลังระบาดรุนแรง การใช้จ่ายเงินผ่านเครดิตการ์ดก็สามารถทำได้
อย่างง่ายดายในสังคมปัจจุบัน รูปแบบของการบริโภคนั้นมีหลากหลาย จากการบริโภควัตถุ
และบริการพัฒนาไปสู่การบริโภคประสบการณ์และสัญลักษณ์ การบริโภคอย่างไม่รู้จักรู้
ประมาณและไม่คำนึงถึงคุณค่าและโทษนี้ มีผลเสียอย่างมหาศาลต่อวิถีชีวิต ซึ่งส่งผลกระทบต่อ
ความสัมพันธ์ภายในสังคม และต่อสิ่งแวดล้อมทั้งในปัจจุบันและอนาคต

คำว่าเศรษฐศาสตร์ คือ ศาสตร์หรือวิชาที่ว่าด้วยการผลิต การจำหน่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ของชุมชน^๑ ฐิติ สิริสุนทร ให้คำนิยามของวิชาเศรษฐศาสตร์ว่า เศรษฐศาสตร์ (economics) หมายถึง วิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับการตัดสินใจเลือกใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้การผลิตและการแบ่งปันสินค้าและบริการสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคมจนบรรลุสวัสดิการสูงสุด^๒ เอนก เขียรถาวร สรุปนิยามของเศรษฐศาสตร์ว่า เศรษฐศาสตร์เป็นแขนงหนึ่งของสังคมศาสตร์ ที่ศึกษาถึงการเลือกหาหนทางที่จะใช้ปัจจัยการผลิตซึ่งมีอย่างจำกัด (Scarcity) เพื่อบำบัดความต้องการของมนุษย์ซึ่งมีอยู่อย่างมากมายนับไม่ถ้วน^๓ จะเห็นได้ว่า เศรษฐศาสตร์ศึกษาเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อตอบสนองความต้องการต่าง ๆ ของมนุษย์ที่มีอยู่อย่างไม่จำกัด และเศรษฐศาสตร์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชีวิตมนุษย์อย่างยากที่แยกจากกันได้ ตราบใดที่มนุษย์ยังดำเนินชีวิตอยู่ต่อไป เศรษฐศาสตร์ก็ยังคงเกี่ยวข้องกับมนุษย์อยู่ต่อไปเช่นกัน เพราะว่าเศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องของการทำมาหากิน เป็นเรื่องของปากท้อง สมัยก่อนความซื้องของสังคมและประชากรโลกมีน้อย ความต้องการบริโภคสินค้าและบริการต่าง ๆ ก็มีน้อย แต่ทรัพยากรทางธรรมชาติมีอยู่มาก ดังนั้นความเดือดร้อนในการครองชีพจึงมีไม่มากนัก แต่ต่อมาเมื่อโลกมีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ความต้องการในสินค้าและบริการต่าง ๆ มีมากเพิ่มขึ้นตามมาด้วย จึงทำให้เกิดปัญหาเรื่องปากท้อง ซึ่งเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ ๒ ประการ คือ

๑. ความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อประชากรสูงขึ้น ความต้องการในสินค้าและบริการก็เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งเป็นความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุด แต่เดิมมนุษย์ต้องการเพียงปัจจัยในการดำรงชีวิต ได้แก่อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรคเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีความสามารถในการทำงานมีรายได้สูงขึ้น ก็มีความต้องการสิ่งฟุ่มเฟือยต่างๆ เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด

๒. ปัจจัยการผลิตมีจำนวนจำกัด (scarcity) ตามปกติปัจจัยการผลิตซึ่งได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน และผู้ประกอบการ เหล่านี้มีอยู่อย่างจำกัด สินค้าต่าง ๆ ที่เราผลิตได้จึงมีจำนวนจำกัดจนไม่สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ทุกอย่างทุกเวลา เมื่อมีสิ่งของไม่เพียงพอแก่ความต้องการ มนุษย์จึงต้องพยายามแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น คือทำอย่างไรจึงจะจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด สามารถสนองความต้องการได้อย่างเพียงพอเพื่อให้มนุษย์อยู่ดีกินดี วิธีแก้ปัญหাপากท้องดังกล่าวนี้ คือ วิชาที่ว่าด้วยเรื่องเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเนื้อหาส่วน

^๑พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน, LEXITRON Dictionary.

^๒ดร. ฐิติ สิริสุนทร, **หลักเศรษฐศาสตร์จุลภาค (ศ.๒๑๑)**, e-Book, กรุงเทพฯ : ๒๕๕๐. หน้า ๙.

^๓เอนก เขียรถาวร, **เศรษฐศาสตร์มหภาค ๑ MACROECONOMICS I EC ๑๑๒**, e-Book, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ พ.ศ.๒๕๕๑. หน้า ๖.

ใหญ่จะเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้แก่ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน ตลอดจน การกระจายผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

ความต้องการของมนุษย์ (wants)

มนุษย์มีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่าเป็นคนไม่เต็ม คือไม่รู้จักพอ มนุษย์มีความรู้สึกว่าตนเองยังพร่องอยู่เสมอจึงแสวงหาในสิ่งที่ตนต้องการอย่างไม่สิ้นสุด เหมือนพระพุทธรูปที่ว่า นัตถิ ตัณหา समा นที ไม่มีแม่น้ำใดเสมอเหมือนแม่น้ำคือตัณหาความทะยานอยาก แม่น้ำทั่วไปนั้นยังมีวันเต็มและเอ่อล้น แต่ความต้องการทะยานอยากของมนุษย์นั้นไม่เคยเต็มไม่รู้จักพอ เมื่อได้สิ่งหนึ่งแล้วก็ต้องการอีกสิ่งหนึ่งและสิ่งอื่นๆ เพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ นี่คือธรรมชาติของมนุษย์ ดังนั้นการสนองความต้องการของมนุษย์โดยการแสวงหาสิ่งที่ต้องการนั้นจึงไม่มีวันสิ้นสุด อีกประการหนึ่งในการแสวงหาของมนุษย์นั้นเมื่อไม่ได้ตามต้องการด้วยวิธีปกติธรรมดา ก็จะแสวงหาด้วยอุบายวิธีที่อาจจะเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น

เรื่องความต้องการของมนุษย์นี้ทางเศรษฐศาสตร์มีความเข้าใจถูกต้องตรงกันกับพุทธศาสนา คือ เข้าใจว่ามนุษย์มีความต้องการอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ความต้องการของมนุษย์นี้ไม่มีสิ้นสุด แต่ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด ส่วนการแก้ปัญหาที่ต่างกันแบบตรงกันข้ามทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแก้ปัญหาโดยการสนองความต้องการของมนุษย์ ด้วยการผลิตสินค้าออกมาให้เพียงพอแก่ความต้องการ เมื่อผลิตสินค้าออกมาแล้วก็โฆษณาประชาสัมพันธ์ชวนเชื่อกระตุ้นเร้าตัณหาให้ดิ้นรนชวนขายเป็นเจ้าของหรือบริโภคสินค้านั้นๆ แต่ในทางพุทธเศรษฐศาสตร์แก้ปัญหาที่ต้นเหตุคือ ความต้องการหรือความทะยานอยาก โดยให้มีความรู้จักประมาณในการบริโภคและบริโภคเท่าที่จำเป็นอย่างมีคุณภาพ บริโภคเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นการบริโภคสินค้าและบริการด้วยปัญญา

พุทธศาสนากับเศรษฐกิจ

พระพุทธเวทิตี (ปัจจุบันเป็นพระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงเศรษฐศาสตร์แนวพุทธว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น ต้องสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย อย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร ก็ต้องเป็นไปโดยสัมพันธ์ด้วยดี กับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบทั้งสาม (มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม) ในการดำรงอยู่ ของมนุษย์นั้นจะต้องประสานเกื้อกูลกัน หมายความว่า องค์ประกอบเหล่านี้ประสานกันด้วย และเกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกันและก็เดินไปด้วยกัน ฉะนั้น พฤติกรรมในทางเศรษฐกิจของมนุษย์ จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตนั้น นี่เป็นการไม่เบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือไม่

ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้เสียคุณภาพของ eco-systems หรือระบบธรรมชาติ แวดล้อม^๔

เมื่อก้าวถึงเรื่องเศรษฐกิจ โดยมากเรามักจะมองแต่เพียงด้านวัตถุของการผลิตอย่างเดียว แต่เบื้องหลังของการผลิตมักจะถูกมองข้าม ซึ่งในความเป็นจริงแล้วปัจจัยสำคัญของเศรษฐกิจ คือทรัพยากรมนุษย์ และสิ่งที่มีค่าสูงสุดของมนุษย์ก็คือจริยธรรม คุณธรรมหรือจริยธรรมนี้มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ดังนั้นเราควรที่จะสนใจจริยธรรม คำว่าจริยธรรมในที่นี้มีความหมายรวมไปถึงคุณธรรมและคุณค่าทางจิตใจ คุณธรรม คุณค่าทางจิตใจ และความประพฤติดีความประพฤติชั่ว หรือสภาพจิตใจที่เป็นไปต่างๆ ย่อมมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจอย่างมาก

ในการดำเนินการกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หัวใจของการผลิตที่สำคัญก็คือ คุณภาพของคน และคุณธรรมของคน ที่แสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมต่างๆ ซึ่งพอจะเห็นได้ก็คือ ความขยัน ความอดทน ความซื่อสัตย์สุจริต ความรักและเอาใจใส่ในงาน ความตรงต่อเวลา และความเสียสละ เป็นต้น ทั้งหมดนี้ย่อมมีผลต่อคุณภาพในการผลิต มีความสำคัญต่อการเพิ่มผลิตอย่างมาก กล่าวคือถ้าคนทำงานรักและเอาใจใส่ในงานที่ตนเองทำ มีความขยันหมั่นเพียรผลิตที่ออกมา ก็จะดีมีคุณภาพ ในทางตรงข้าม ถ้าคนทำงานเกิดความเบื่อหน่ายไม่กระตือรือร้น หรือมีการทุจริตคอร์รัปชัน มีความท้อแท้ท้อถอย กลุ่มใจกังวลใจ ก็ย่อมมีผลกระทบต่อการผลิตหรือ เพิ่มผลผลิตนั้นๆ

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับระบบเศรษฐกิจ ซึ่งจะให้บรรลุประโยชน์สุขปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นข้อปฏิบัติในการส่งเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจมี ๔ ประการคือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ในการประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ ใช้ปัญญาพิจารณาสอดส่องใคร่ครวญ มีความคิดริเริ่มสร้าง รู้วิธีการในการดำเนินการด้านเศรษฐกิจให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา เป็นผู้สามารถคุ้มครองรักษาทรัพย์ที่หามาได้นั้น ไม่ให้พินาศหรือเสื่อมไปด้วยภัยอันตรายต่างๆ

๓. กัลยาณมิตรตตา คบคนดีเป็นเพื่อน ซึ่งจะเป็เหตุให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป เลือคบกับบัณฑิตผู้ทรงคุณธรรมมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เป็นต้น ตลอดจนรู้จักปฏิบัติต่อทรัพย์ของตนอย่างถูกต้อง ไม่ให้ถูกบาปมิตรชักนำไปทางอบายมุข

๔. สมชีวิตา มีความเป็นอยู่อย่างพอดี รู้จักกำหนดรายรับรายจ่ายเลี้ยงชีวิตพอดี ไม่ให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อจนเกินไป มีรายเหลือเก็บไว้ใช้ในคราวฉุกเฉิน^๕

^๔ พระเทพเวที ประยูรค์ ปยุตโต, เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ Buddhist economics, คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๓๗. หน้า ๔๗.

^๕ อ. อรรถก. ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

แนวคิดด้านการผลิต

ปัจจัยสำคัญในการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบพุทธศาสตร์นั้น มี ๓ ประการ คือ ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นได้แก่เทคโนโลยี และทรัพยากรธรรมชาติหรือวัตถุดิบ สิ่งสำคัญที่สุดคือทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเรียกว่าเป็นพลังสมองหรือปัญญา ซึ่งทำให้มนุษย์มีความสามารถในการคิดตามระบบตรรกะด้วยการใช้เหตุผล ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน กล่าวถึงพลังสมองของมนุษย์ที่ประกอบด้วยความฉลาดและปัญญา ความฉลาดของมนุษย์มีส่วนสำคัญในการสะสมทุนและสร้างสรรค์เทคโนโลยี แต่ความฉลาดนั้นอาจจะใช้ในทางให้เกิดผลลบหรือผลบวกก็ได้ ดังนั้นเพื่อให้ความฉลาดทำงานผิดพลาดน้อยลง ความฉลาดจะต้องถูกควบคุมด้วยปัญญา นอกจากนี้ปัญญายังทำหน้าที่ในการกำกับทุนและเทคโนโลยีโดยตรงผ่านความฉลาดแล้ว ปัญญายังต้องกำกับและควบคุมการใช้พลังงานและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ในการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงสุด มีของเสียจากกระบวนการผลิต น้อยที่สุดภายในกระบวนการผลิตเองก็ไม่เบียดเบียนตัวเอง บุคคลอื่น ตลอดจนจะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสร้างผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยที่สุด ปัญญาควรสามารถควบคุมในการตัดสินใจอย่างถูกต้องเหมาะสม ตลอดถึงการใช้ทุนและเทคโนโลยีที่ไม่ย้อนกลับมาทำอันตรายต่อมนุษย์ ควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานในลักษณะที่ยั่งยืน

การผลิตตามหลักสัมมาอาชีวะ เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน โดยใช้หลักธรรมมาปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ในอังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต กล่าวถึง สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพโดยทางชอบธรรม หมายถึงการเว้นจากมิจฉาชีพ ไม่ประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมาย ผิดศีลธรรม แต่หาเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต คือ ไม่ประกอบอาชีพที่เป็นการเบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ชีวิตอื่น และแก่สังคม หรือที่จะทำชีวิต จิตใจ และสังคมให้เสื่อมโทรมตกต่ำ ดังนั้นสำหรับคฤหัสถ์ จึงมีพุทธพจน์แสดงอภินิหารยวณิชา คือการค้าขายที่อุบาสกไม่พึงประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่

๑. สัตถวณิชา ค้าขายอาวุธ
๒. สัตตวณิชา ค้าขายมนุษย์
๓. มังสวณิชา ค้าขายเนื้อสัตว์หรือ เลี้ยงสัตว์ไว้ขาย
๔. มัชชวณิชา ค้าขายน้ำเมา
๕. วิสวณิชา ค้าขายยาพิษ^๖

การเว้นมิจฉาชีพประกอบสัมมาชีพ อันเป็นการงานที่เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาและช่วยสร้างสรรค์เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สัมมาชีพ นอกจากเป็นอาชีพการงานที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในด้านการศึกษาพัฒนาชีวิตของตนเองด้วย เป็นการฝึกฝนพัฒนาทักษะต่างๆ ฝึกกายวาจาภิรียมารยาท พัฒนาความสามารถในการสื่อสาร

^๖ ึ่ง. ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๒๓๓.

สัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ฝึกความเข้มแข็งขยันอดทน ความมีวินัย ความรับผิดชอบ ความมี
ฉันทะ มีสติ และสมาธิ พัฒนาความสุขในการทำงาน และพัฒนาด้านปัญญา เรียนรู้จากทุกสิ่ง
ทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องเข้ามา คิดค้นแก้ไขปรับปรุงการงาน และในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมสำหรับการดำเนินธุรกิจ ที่เรียกว่า ปาปณิกธรรม คือ
หลักธรรมสำหรับผู้ประกอบการค้า กล่าวไว้ ๓ ประการ คือ ๑. จักขุมา ตาดี คือ รู้จักสินค้า ดู
ของเป็น สามารถคำนวณราคา กะทุนเก่งกำไร แม่นยำ ๒. วิฐุโร จัดเจนธุรกิจ รู้แหล่งซื้อแหล่ง
ขาย รู้ความเคลื่อนไหวความต้องการของตลาด สามารถในการจัดซื้อจัดจำหน่าย รู้ใจและรู้จัก
เอาใจลูกค้า ๓. นิสสยสัมปันโน พร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจในหมู่
แหล่งทุนใหญ่ๆ หาเงินมาลงทุนหรือดำเนินกิจการโดยง่าย^๗

แนวคิดด้านการบริโภค

การบริโภคถือว่าเป็นเป้าหมายของเศรษฐศาสตร์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์นั้น
มีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่การบริโภค การบริโภคเป็นการบำบัดหรือสนองความต้องการซึ่งถือ
เป็นจุดต้นกำเนิดของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ หากพิจารณาความหมายตามวิธีการ
ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การบริโภค คือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ
เพื่อให้เกิดความพึงพอใจหรือความสุข ในระบบเศรษฐกิจโดยทั่วไป กิจกรรมทางการผลิตและ
การบริโภคมักจะถูกแยกออกจากกัน ด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้ผลิตและผู้บริโภคไม่จำเป็นต้องเป็น
บุคคลคนเดียวกัน ทำให้แต่ละคนต่างมีบทบาทหน้าที่แยกจากกันอย่างเด็ดขาด ในหลายกรณี
ผู้ผลิตจะสร้างผลผลิตในส่วนที่ตัวเองไม่ได้บริโภค แต่ต้องการนำไปจำหน่ายเพื่อแลกเป็นเงิน
รายได้ ในขณะที่ผู้บริโภคเองก็บริโภคในสิ่งที่ตัวเองผลิตไม่ได้ และบางครั้งก็มักจะบริโภคเกิน
กำลังใช้จ่ายของตัวเอง เรียกว่ารายได้จากกิจกรรมทางการผลิตไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายเพื่อ
การบริโภค จนกลายเป็นการก่อหนี้สินเพื่อการบริโภคตามค่านิยมโดยขาดความพอดี

พฤติกรรมบริโภคของมนุษย์นั้น มี ๒ ประเภท ได้แก่ การบริโภคแบบตัณหา คือ
การบริโภค ที่พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต ใช้คำว่า เพื่อสนองความต้องการเสพสิ่งปรนเปรอ
บำรุงบำเรอตน ซึ่งเป็นการบริโภคแบบเสพรสให้เกิดความพึงพอใจเรื่อยไปไม่รู้จบไม่รู้อิ่ม กับ
การบริโภคเพื่อสนองการมีชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นการบริโภคที่มีจุดหมายของการมีชีวิตที่ดี และเป็น
ฐานของการฝึกฝนพัฒนาศักยภาพของตนเอง

ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีข้อพิจารณาว่า เมื่อเกิดความต้องการขึ้นแล้ว ทำอย่างไร
จะได้สนองความต้องการ แต่ในเศรษฐศาสตร์แนวพุทธหรือเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากการหา
วิธีสนองความต้องการแล้ว ยังมีข้อพิจารณาต่อไปว่า ถ้าเป็นความต้องการที่เป็นโทษทำลาย
การมีชีวิตที่ดี เบียดเบียนตนและเบียดเบียนผู้อื่น ก็ให้สามารถระงับความต้องการนั้นได้ด้วย
ตั้งนั้น ความหมายของการบริโภคในความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง คือการใช้สินค้าและ

^๗ อง. ดิก. ๒๐/๔๕๙/๑๔๖.

บริการบำบัดความต้องการเพื่อให้ได้รับความสุขจากการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ความหมายของการบริโภคที่แท้จริง คือการบริโภคแบบมีสติปัญญา รู้จักประมาณในการบริโภคเพื่อการหล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ บริโภคด้วยเหตุผลและด้วยปัญญา วิถีทางแห่งการดำรงชีพโดยชอบ คือทางสายกลาง ได้แก่ สัมมาอาชีวะ เป็นระบบเศรษฐกิจที่ไม่เบียดเบียนตนเอง สิ่งแวดล้อมและผู้อื่น ดังนั้นคุณค่าทางจิตวิญญาณเช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่จะต้องสร้างขึ้น ด้วยการจัดระบบการศึกษาที่สามารถปลูกฝังระบบคุณค่าที่งดงามขึ้นมาให้มีจิตสำนึกในการบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

การบริโภคในทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีพลังมาก จนคนส่วนใหญ่ถูกมอมเมาด้วยระบบการตลาด กระตุ้นให้เกิดการบริโภคจนไม่รู้ว่าอะไรเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ดีหรือไม่ดี ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง ในการวัดความเจริญทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้นจะมุ่งวัดในเชิงวัตถุ เช่น ความสะดวก ความรวดเร็ว การได้รับความพึงพอใจ และได้รับความสุขจากการที่ค้นหาความทะยานอยากได้รับการตอบสนอง แต่ในทางพุทธศาสตร์นั้นวัดความสุขจากภายในจิตใจ ในเรื่องของความเจริญนั้นเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตให้เป็นคนที่มีความอดทน อดกลั้น มีความขยันและมีความสุขจากภายในจิตใจที่ได้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีหลักการหลักคิดคนละอย่าง เน้นการบริโภคให้น้อยที่สุดเพื่อการอยู่เย็นเป็นสุขมากที่สุด เป้าหมายจึงอยู่ที่การอยู่เย็นเป็นสุข ไม่ใช่การบริโภค เศรษฐศาสตร์แนวพุทธถือว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนที่สำคัญเพื่อการมีชีวิตอยู่ จึงต้องใช้อย่างมีสติ ใช้แบบไม่ทำลายให้หมดไป แต่ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

การบริโภคปัจจัยสี่

ในพุทธศาสนามีหลักในการบริโภคด้วยเหตุผล คือก่อนที่จะบริโภคหรือใช้สอยปัจจัยสี่นั้นให้พิจารณาเสียก่อนว่า เพื่ออะไร คือให้บริโภคด้วยปัญญา

ก่อนบริโภคใช้สอยปัจจัยสี่ทั้งหลายควรพิจารณาให้เห็นถึงคุณค่าหรือสาระของสิ่งนั้นๆ ว่าแท้จริงแล้วคืออะไร พระธรรมปิฎก กล่าวถึงคุณค่าว่า คุณค่าของวัตถุนั้น เราอาจจะแยกออกได้ ๒ ส่วน คือ คุณค่าแท้ กับ คุณค่ารอง ยกตัวอย่างเช่นปัจจัย ๔

ความสำคัญของเครื่องนุ่งห่มหรือเสื้อผ้านี้ คุณค่าแท้ของมัน คือเพื่อปกปิดร่างกาย ป้องกันความละเอียด แก่ความหนาว ความร้อน เป็นต้น นี่คือประโยชน์แท้ หรือคุณค่าแท้ของมัน แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชนแล้ว ไม่ได้ต้องการเพียงคุณค่าแท้เท่านั้น มักจะต้องการคุณค่ารองอีก คุณค่ารองนี้คือสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกสวยงาม โกะหุหฺรา อวดกันว่าเป็นของแพง ทັນสมัยหรือเป็นของจากต่างประเทศ เป็นต้น นี่คือคุณค่ารอง หรือเรียกว่า ไม่ใช่สาระ

สาระของรถยนต์ คือใช้เป็นยานพาหนะ นำเราไปสู่ที่หมาย ด้วยความสะดวก รวดเร็ว แนวความคิดที่ควบบกับคุณค่านี้ก็คือ พยายามให้สะดวกและปลอดภัย ทนทานที่สุด นี่เป็นคุณค่าแท้ ส่วนคุณค่ารองก็คือจะต้องให้โก้หรู เป็นสิ่งแสดงฐานะ เป็นรถรุ่นใหม่ล่าสุดที่นำเข้า

มาจากประเทศทางยุโรปหรืออเมริกา เป็นต้น ความคิดที่ควบบกับคุณค่าแบบนี้ ก็คือต้องพยายามให้สวย ให้เด่นที่สุด

บ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัย ก็มีคุณค่าแท้ คือให้เป็นที่พักพิงหลบภัย และเป็นที่นี่ที่เราจะได้ดำรงชีวิตส่วนเฉพาะของเรา ในครอบครัวของเรา ให้มีความสุข แต่ก็มีคุณค่ารองอีก ในความหมายของปุถุชน เช่นการแสดงฐานะ แสดงความหรูหรา

สิ่งทั้งหลาย ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนเรา ในส่วนที่เป็นวัตถุนี้ ปุถุชนทั่วไปมักจะมีความคุณค่าอยู่ ๒ อย่าง คือคุณค่าแท้ กับคุณค่ารอง พุทธศาสนายอมรับคุณค่าแท้ เกี่ยวกับคุณค่าแท้ที่เราสามารถเห็นในเวลาพระจะบริโศกปัจจัยสี่ก็จะพิจารณาก่อนจะใช้สอยว่า ข้าพเจ้าได้พิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงใช้สอยจีวร เพียงเพื่อป้องกันความหนาว เพื่อป้องกันความร้อน เพื่อป้องกันสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย

พิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงฉ้นบิณฑบาต ไม่ฉ้นเพื่อคะนองกายเล่น ไม่ฉ้นเพื่อความมัวเมา ไม่ฉ้นเพื่อประดับ ไม่ฉ้นเพื่อตกแต่ง แต่ฉ้นเพียงเพื่อความดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อยังอัตภาพให้เป็นไป เพื่อกำจัดความเปียดเปียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยการพิจารณาอย่างนี้ ข้าพเจ้าจักบรรเทาเวทนาเก่าคือความหิวได้ จักไม่ยังเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น ความเป็นไปสะดวกแห่งการกตี่ ความไม่มีโทษกตี่ ความอยู่ผาสุกกตี่ จักมีแก่เรา

พิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงอยู่อาศัยเสนาสนะ เพียงเพื่อป้องกันความหนาว เพื่อป้องกันความร้อน เพื่อป้องกันสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันเกิดจากดินฟ้าอากาศ เพื่อให้ยินดีในการหลีกเร้นสำหรับภาวนา

พิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงฉ้นยาแก้ไข้ เพียงเพื่อป้องกันเวทนาทั้งหลายที่เกิดแต่อาหารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อไม่ถูกเปียดเปียนเป็นอย่างยิ่ง

ในชีวิตของปุถุชนนี้ถือว่าคุณค่ารองหรือส่วนเกินนี้เป็นเรื่องสำคัญ แล้วคุณค่ารองที่เป็นส่วนเกินนี้เองที่สร้างปัญหาแก่นุชย์มากที่สุด ปัญหาอาชญากรรมที่เกิดจากความแร้นแค้นยากจน อันเป็นสาเหตุทางเศรษฐกิจเป็นปัญหาสำคัญมาก เป็นปัญหาใหญ่ และมีผลกว้างไกลกว่าปัญหาที่คนยากจนสร้างขึ้น เป็นตัวการสำคัญซ่อนอยู่เบื้องหลังการเกิดปัญหาเศรษฐกิจที่ร้ายแรง

วิธีคิดในเรื่องของการบริโศกที่ถูกต้อง เป็นพุทธรวิธี่แห่งการบริโศกที่มุ่งเน้นให้เกิดคุณภาพแห่งชีวิตและธรรมชาตได้อย่างแท้จริง หลักการบริโศกตามทฤษฎีพุทธศาสตร์ คือจะต้องบริโศกด้วยโยนิโสมนสิการ ด้วยทฤษฎีคุณค่าแท้ - คุณค่าเนียมตามหลักพิจารณาด้วยปัญญา การบริโศกที่จะเกิดอตัลประโยชน์ที่สมบูรณนั้นจะต้องประกอบด้วยพอใจ ๓ ชั้นคือ อตัลประโยชน์ชั้นต้น ได้แก่ กามฉ้นทะ อตัลประโยชน์ชั้นกลาง ได้แก่ กุศลฉ้นทะ อตัลประโยชน์ชั้นสูง ได้แก่ ธัมมฉ้นทะ

อุปถัมภ์ปฏิบัติ ขอบปฏิบัติที่ไม่ผิด เป็นปฏิบัติหรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญ เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข้ออย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด มี ๓ ประการ ได้แก่

๑. อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์ คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖

๒. โภชนะ มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณในการบริโภค คือรู้จักพิจารณารับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายใช้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก ไม่ใช่เพื่อสนุกสนาน มัวเมา

๓. ซาครยานุโยค การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน คือ ขยันหมั่นเพียรตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป^๘

ทรัพย์กับความสุข

ความสุขของคฤหัสถ์ เรียกว่าคิหิสุข หรือ กามโมคิสุข คือสุขของชาวบ้าน เป็นความสุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้อย่างสม่าเสมอ เป็นความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี ๔ ประการ คือ

๑. อตถิสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์

๓. อนนุสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติน่ามีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ดิเตือนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ บรรดาสุข เหล่านี้ อนวัชชสุข มีค่ามากที่สุด^๙

การจัดสรรโภคทรัพย์

โภคอาทิยะ หรือ โภคาทิยะ ๕ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือ เหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองโภคทรัพย์

เมื่อแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข

๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

^๘ อิง. ดิก. ๒๐/๔๕๕/๑๔๒.

^๙ อิง. จตุกก. ๒๑/๖๒/๙๐.

๓. ใช้ป้องกันภัยอันตราย

๔. ทำพาลี ๕ อย่าง

ก. ญาติพาลี สงเคราะห์ญาติ

ข. อติถิพาลี ต้อนรับแขก

ค. ปุพพเปตพาลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ

ง. ราชพาลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากรเป็นต้น

จ. เทวตพาลี ถวายเทวดา คือ สักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชา ตามความเชื่อถือ

สำหรับผู้ที่ยังมีความเชื่อถือในสิ่งเหล่านี้ พระพุทธศาสนาสอนเปลี่ยนแปลงเพียงให้เลิก เช่น สรวงสังเวชเอาชีวิตบูชาัยญ หันมาบูชาัยญชนิดใหม่ คือ บริจาคทานและบำเพ็ญกุศลกรรมต่างๆ อุทิศไปให้แทน คือ มุ่งที่วิธีการอันจะทำให้สำเร็จประโยชน์ก่อน ส่วนการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือเป็นเรื่องของการแก้ไขทางสติปัญญา ซึ่งประณีตขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง โดยเฉพาะนักบวชในประเภทที่ ๑ แม้สาวกใดจะเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำให้อุปถัมภ์บำรุงนักบวชนั้นต่อไปตามเดิม

๕. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ^{๑๐}

เมื่อใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถ้าโภคเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจมีจุดสำคัญว่า มนุษย์ทุกคนดำรงชีวิตอยู่ปัจจัยสี่และต้องมีปัจจัยสี่อย่างเพียงพอจึงจะเป็นอยู่เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีงามในสังคมต่อไปได้ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาเมื่อจะพัฒนาจึงยอมรับเรื่องเศรษฐกิจเป็นเบื้องต้นก่อนและมีการเน้นมากแม้แต่การจัดระบบเศรษฐกิจในวัดที่เรียกว่า วินัย ก็เน้นปัจจัยสี่ไว้มาก แม้ว่าปัจจัยสี่จะเป็นสิ่งจำเป็นที่มนุษย์คนต้องมี แต่ก็ไม่จำเป็นต้องมีมากเกินไปจนเกินความจำเป็น มีปัจจัยสี่เพียงพอเพื่อเป็นอยู่ได้ ก็สามารถมีชีวิตที่ดีงามและเป็นสุขได้ สามารถมีความสุขด้วยปัจจัยสี่น้อยที่สุดก็มีชีวิตดีงามได้ เช่น พระสงฆ์ แต่ชาวบ้านทั่วไปก็มุ่งให้มีปัจจัยสี่เป็นพื้นฐานก่อนจึงค่อยขยายหาทรัพย์สินอื่น ๆ เพื่อใช้ทำประโยชน์ต่าง ๆ มากมาย ดังกล่าว

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเศรษฐกิจในพระพุทธศาสนา อาจกล่าวได้โดยรวมได้ ๔ อย่าง คือ

๑. การแสวงหาทรัพย์ ต้องแสวงหามาโดยชอบธรรมหรือเป็นธรรม

๒. การเก็บออม คือ เก็บออมเพื่อเป็นทุนทำงานหรือเป็นทุนในการ ประกอบการต่ออาชีพของตน เก็บออมไว้เป็นหลักประกันชีวิตในยามจำเป็น และหากมีมากเกินไปการใช้จ่ายดังกล่าวก็จะกลายเป็นทุนทรัพย์เพื่อสาธารณประโยชน์และเกื้อหนุนสังคมต่อไป

๓. การใช้จ่าย แยกเป็นการใช้จ่ายเพื่อตนเอง เช่น เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เป็นต้น

^{๑๐} พุ. จุ. ๓๐/๑๒๐/๔๕.

และจ่ายเพื่อมิตรภาพการอยู่ร่วมกันในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม เช่นการต้อนรับปฏิสันถาร

๔. การสัมพันธ์กับชีวิตด้านอื่น โดยเฉพาะจิตใจไม่มัวเมาไม่ห้วงกังวลเป็นทุกข์ กินใช้อย่างรู้เท่าความจริง ใช้ ทรัพย์ เป็นพื้นฐานในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ในการฝึกฝนอบรมจิตใจ พัฒนาปัญญาให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมในการจัดการกับปัญหาที่เราเผชิญอยู่ปัจจุบัน เครื่องมือในการวิเคราะห์นี้มีความต้องการเพียงให้ประชาชนตระหนักถึงข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่ตามกฎธรรมชาติ คือความไม่มีอยู่ของตัวตน ถ้าแนวความคิดนี้ได้รับความเข้าใจอย่างชัดเจน ชีวิตมนุษย์จะได้รับการมองจากแง่มุมที่แตกต่างออกไปจากการเป็นผู้บริโภค สิ่งที่มีความหมายมากที่สุดในชีวิตไม่ใช่มาจากการบริโภค การบริโภคอย่างเหมาะสมจะไม่ทำให้เกิดการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่จริงแล้วทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมสามารถทำให้ดีขึ้นได้พร้อมกับการมีชีวิตอย่างมีผาสุกของประชาชน มีความสะอาด ความสงบและสร้างสรรค์ อย่างไรก็ตามการเริ่มต้นวิถีคิดใหม่นี้จะต้องปลุกให้ตระหนักถึงธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์และกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการไม่มีอยู่ของตัวตนพร้อมกับสิ่งอื่น ๆ ด้วย เช่นกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจังหรือความเปลี่ยนแปลง ความไม่มีอยู่นิ่งและความเป็นอิสระจากการยึดติดที่สร้างขึ้นโดยเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและการดำรงอยู่ของความชั่วร้าย ๔ ประการ (ทุนนิยม อุตสาหกรรมนิยม บริโภคนิยมและเงินตรา) จะต้องได้รับการเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง^{๑๑}

ความยากจนที่อธิบายด้วยรายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความยากจนสัมพัทธ์เป็นการอธิบายที่ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานความเป็นจริง จึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนในลักษณะดังกล่าวได้ ถ้าพยายามแก้ไขโดยการเพิ่มรายได้ ในที่สุดนอกจากจะไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้แล้วจะนำไปสู่ระบบทำลายตนเอง ถ้าใช้พุทธเศรษฐศาสตร์แก้ปัญหาความยากจนจะมีกรณีเดียวคือ ความยากจนที่เกิดจากการขาดแคลนปัจจัยสี่ ซึ่งสามารถแก้ไขได้ง่าย ถ้าหากมีวิธีบริหารจัดการที่ชาญฉลาดในที่สุดการแก้ปัญหาความยากจนหรือความทุกข์ จึงมิใช่เป็นการใช้เงินหรือทรัพยากรเป็นหลัก แต่เป็นการจัดการอย่างชาญฉลาดคือใช้ “ปัญญา” ในการแก้ปัญหา นั่นเอง^{๑๒}

^{๑๑} อภิชัย พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ.

^{๑๒} ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน, จุดยืนของพุทธเศรษฐศาสตร์กับปัญหาความยากจน (ความทุกข์) ตอนที่ ๑.

ความสันโดษกับความพอเพียง

สันโดษ ความยินดี ความพอใจ ความยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ ตามมีตามได้ ความรู้จักอิมรู้จักพอ มี ๓ ประการคือ

๑. ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามที่ได้ ยินดีตามที่พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือ เพียรหาสิ่งใดมาได้ เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีต ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้อง ชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้ ไม่ริษยาเขา

๒. ยถาผลสันโดษ ยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง ตนมีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ เช่น ภิกษุได้อาหารบิณฑบาตที่แสดงต่อโรคของตน หรือเกินกำลังการบริโภคใช้สอย ก็ไม่หวงแหนเสียดายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ย่อมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับหรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตน แต่เพียงที่พอแก่กำลังการบริโภคใช้สอยของตน

๓. ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ภิกษุไม่ปรารถนาสิ่งของอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ หรือภิกษุบางรูปได้ปัจจัยสี่ที่มีค่ามาก เห็นว่าเป็นสิ่งสมควรแก่ท่านผู้ทรงคุณสมบัติน่านับถือ ก็นำไปมอบให้แก่ท่านผู้นั้น ตนเองใช้แต่สิ่งอันพอประมาณ หรือภิกษุบางรูปกำลังประพฤตวิวัตรขัดเกลาคตน ได้ของประณีตมา ก็สละให้แก่เพื่อนภิกษุรูปอื่นๆ ตนเองเลือกหาของปอนๆ มาใช้หรือตนเองมีโอกาสจะได้ลาภอย่างหนึ่ง แต่รู้ว่าสิ่งนั้นเหมาะสมหรือเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อื่นที่เชี่ยวชาญถนัดสามารถด้านนั้น ก็สละให้ลาภถึงแก่ท่านผู้นั้น ตนรับเอาแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตน^{๑๓}

ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

^{๑๓} พ. อ. ๑/๒๕๓, ม. อ. ๒/๑๘๘, อ. อ. ๑/๘๑, ขุททก. อ. ๑๕๙.

วัฒน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระราชหฤทัยในความเป็นไปของเมืองไทยและคนไทยอย่างลึกซึ้งและกว้างไกล ได้ทรงวางรากฐานในการพัฒนาชนบท และช่วยเหลือประชาชนให้สามารถพึ่งตนเองได้มีความ พออยู่พอกิน และมีความอิสระที่จะอยู่ได้โดยไม่ต้องติดต่อกับเทคโนโลยีและความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ ทรงวิเคราะห์ว่าหากประชาชนพึ่งตนเองได้แล้วก็จะมีส่วนช่วยเหลือเสริมสร้างประเทศชาติโดยส่วนรวมได้ในที่สุด พระราชดำรัสที่สะท้อนถึงพระวิสัยทัศน์ในการสร้างความเข้มแข็งในตนเองของประชาชนและสามารถทำมาหากินให้พออยู่พอกินได้ ดังนี้

“...ในการสร้างถนน สร้างชลประทานให้ประชาชนใช้นั้น จะต้องช่วยประชาชนในทางบุคคลหรือพัฒนาให้บุคคลมีความรู้และอนามัยแข็งแรง ด้วยการให้การศึกษาและการรักษาอนามัย เพื่อให้ประชาชนในท้องที่สามารถทำการเกษตรได้ และค้าขายได้...”

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจที่พอเพียงกับตัวเอง ทำให้อยู่ได้ ไม่ต้องเดือดร้อน มีสิ่งจำเป็นที่ทำได้ด้วยตัวเองไม่ต้องแข่งขันกับใคร และมีเหลือเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ไม่มี อันนำไปสู่การแลกเปลี่ยนในชุมชน และขยายไปจนสามารถที่จะเป็นสินค้าส่งออก เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจระบบเปิดที่เริ่มจากตนเองและความร่วมมือ วิธีการเช่นนี้จะดึงศักยภาพของประชากรออกมาสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ซึ่งมีความผูกพันกับ “จิตวิญญาณ” คือ “คุณค่า” มากกว่า “มูลค่า”

ในระบบเศรษฐกิจพอเพียงจะจัดลำดับความสำคัญของ “คุณค่า” มากกว่า “มูลค่า” มูลค่านั้นขาดจิตวิญญาณ เพราะเป็นเศรษฐกิจภาคการเงิน ที่เน้นที่จะตอบสนองต่อความต้องการที่ไม่จำกัดซึ่งไร้ขอบเขต ถ้าไม่สามารถควบคุมได้การใช้ทรัพยากรอย่างทำลายล้างจะรวดเร็วขึ้นและปัญหาจะตามมา เป็นการบริโภคที่ก่อให้เกิดความทุกข์หรือพาไปหาความทุกข์ และจะไม่มีโอกาสบรรลุวัตถุประสงค์ในการบริโภค ที่จะก่อให้เกิดความพอใจและความสุข ผู้บริโภคต้องใช้หลักขาดทุนคือกำไร อย่างนี้จะควบคุมความต้องการที่ไม่จำกัดได้ และสามารถจะลดความต้องการลงมาได้ ก่อให้เกิดความพอใจและความสุขเท่ากับได้ตระหนักในเรื่อง “คุณค่า” จะช่วยลดค่าใช้จ่ายลงได้ ไม่ต้องไปหาวิธีทำลายทรัพยากรเพื่อให้เกิดรายได้มาจัดสรรสิ่งที่เป็น “ความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุด” และขจัดความสำคัญของ “เงิน” ในรูปรายได้ที่

เป็นตัวกำหนดการบริโภคได้ระดับหนึ่ง แล้วยังเป็นตัวแปรที่ปลดภาระของกลไกของตลาด และการพึ่งพิงกลไกของตลาด ซึ่งบุคคลโดยทั่วไปไม่สามารถจะควบคุมได้ รวมทั้งได้มีส่วนในการป้องกันการบริโภคเลียนแบบ จะไม่ทำให้เกิดการสูญเสีย จะทำให้ไม่เกิดการบริโภคเกิน ซึ่งก่อให้เกิดสภาพเศรษฐกิจดี สังคมไม่มีปัญหา การพัฒนายั่งยืน

การบริโภคที่ตลาดดังกล่าวจะช่วยป้องกันการขาดแคลน แม้จะไม่ร่ำรวยรวดเร็ว แต่ในยามปกติก็จะทำให้ร่ำรวยมากขึ้น ในยามทุกข์ภัยก็ไม่ขาดแคลน และสามารถจะฟื้นตัวได้เร็วกว่า โดยไม่ต้องหวังความช่วยเหลือจากผู้อื่นมากเกินไป เพราะฉะนั้นความพอมีพอกินจะสามารถอุ้มชูตัวได้ ทำให้เกิดความเข้มแข็ง และความพอเพียงนั้นไม่ได้หมายความว่า ทุกรอบครัวต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง แต่มีการแลกเปลี่ยนกันได้ระหว่างหมู่บ้าน เมือง และแม้กระทั่งระหว่างประเทศ ที่สำคัญคือการบริโภคนั้นจะทำให้เกิดความรู้ที่จะอยู่ร่วมกับระบบ รักษาระบบ ครอบครัวยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็ง เพราะไม่ต้องทิ้งถิ่นไปหางานทำ เพื่อหารายได้มาเพื่อการบริโภคที่ไม่เพียงพอ

ประเทศไทยอุดมไปด้วยทรัพยากรและยังมีพอสำหรับประชาชนไทยถ้ามีการจัดสรรที่ดี โดยยึด คุณค่า มากกว่า มูลค่า ยึดความสัมพันธ์ของ บุคคล กับ ระบบ และปรับความต้องการที่ไม่จำกัดลงมาให้ได้ตามหลักขาดทุนเพื่อกำไร และอาศัยความร่วมมือเพื่อให้เกิดครอบครัวที่เข้มแข็งอันเป็นรากฐานที่สำคัญของระบบสังคม

การผลิตจะเสียค่าใช้จ่ายลดลงถ้ารู้จักนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในขบวนการธรรมชาติมาปรุงแต่งตามแนวพระราชดำริในเรื่องต่าง ๆ ในการผลิตนั้นจะต้องทำด้วยความรอบคอบไม่เห็นแก่ได้ จะต้องคิดถึงปัจจัยที่มีและประโยชน์ของผู้เกี่ยวข้อง จะเกิดปัญหาอย่างเช่นบางคนมีโอกาสทำโครงการแต่ไม่ได้คำนึงว่าปัจจัยต่าง ๆ ไม่ครบ ปัจจัยหนึ่งคือขนาดของโรงงาน หรือเครื่องจักรที่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่ข้อสำคัญที่สุด คือวัตถุดิบ ถ้าไม่สามารถที่จะให้ค่าตอบแทนวัตถุดิบแก่เกษตรกรที่เหมาะสม เกษตรกรก็จะไม่ผลิต ยิ่งถ้าใช้วัตถุดิบสำหรับใช้ในโรงงานนั้นเป็นวัตถุดิบที่จะต้องนำมาจากระยะไกล หรือนำเข้าก็จะมีแพง เพราะกว่าวัตถุดิบที่นำเข้านั้นราคายังแพง บางปีวัตถุดิบมีบริบูรณ์ ราคาอาจจะต่ำลงมา แต่เวลาจะขายสิ่งของที่ผลิตจากโรงงานก็ขายยากเหมือนกัน เพราะมีมากจึงทำให้ราคาตก หรือกรณีใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร เกษตรกรรู้ว่าเทคโนโลยีทำให้ต้นทุนเพิ่มขึ้น และผลผลิตที่เพิ่มนั้นจะล้นตลาดขายได้ในราคาที่ลดลง ทำให้ขาดทุน ต้องเป็นหนี้สิน

การผลิตตามทฤษฎีใหม่สามารถเป็นต้นแบบการคิดในการผลิตที่ดีได้ ดังนี้

๑. การผลิตนั้นมุ่งใช้เป็นอาหารประจำวันของครอบครัว เพื่อให้มีพอเพียงในการบริโภคตลอดปี เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวันและเพื่อจำหน่าย

๒. การผลิตต้องอาศัยปัจจัยในการผลิต ซึ่งจะต้องเตรียมให้พร้อม เช่น การเกษตรต้องมีน้ำ การจัดให้มีและดูแลน้ำ จะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งการผลิต และประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ

๓. ปัจจัยประกอบอื่น ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกให้การผลิตดำเนินไปด้วยดี และเกิดประโยชน์เชื่อมโยงที่จะไปเสริมให้เกิดความยั่งยืนในการผลิต จะต้องร่วมมือกันทุกฝ่ายทั้ง เกษตรกร

ธุรกิจ ภาครัฐ ภาคเอกชน เพื่อเชื่อมโยงเศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับเศรษฐกิจการค้า และให้ดำเนินกิจการควบคู่ไปด้วยกันได้

การผลิตจะต้องตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กับระบบ การผลิตนั้นต้องยึดมั่นในเรื่องของคุณค่า ให้มากกว่า มูลค่า ดังพระราชดำรัส ซึ่งได้นำเสนอมาก่อนหน้านี้ที่ว่า

การจัดสรรทรัพยากรมาใช้ในการผลิตที่คำนึงถึงคุณค่า มากกว่า มูลค่า จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคล กับระบบ เป็นไปอย่างยั่งยืน ไม่ทำลายทั้งทุนสังคมและทุนเศรษฐกิจ นอกจากนี้จะต้องไม่ติดตำรา สร้างความรู้ รัก สามัคคี และความร่วมมือร่วมใจ มองกาลไกลและมีระบบสนับสนุนที่เป็นไปได้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปลุกฝังแนวพระราชดำริให้ประชาชนยอมรับไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง โดยให้วงจรรการพัฒนาดำเนินไปตามครรลองธรรมชาติ กล่าวคือ

ทรงสร้างความตระหนักแก่ประชาชนให้รับรู้ (Awareness) ในทุกคราเมื่อ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมประชาชนในทุกภูมิภาคต่าง ๆ จะทรงมีพระราชปฏิสันถารให้ประชาชนได้รับทราบถึงสิ่งที่ควรรู้ เช่น การปลูกหญ้าแฝกจะช่วยป้องกันดินพังทลาย และใช้ปุ๋ยธรรมชาติจะช่วยประหยัดและบำรุงดิน การแก้ไขดินเปรี้ยวในภาคใต้สามารถกระทำได้ การตัดไม้ทำลายป่าจะทำให้ฝนแล้ง เป็นต้น ตัวอย่างพระราชดำรัสที่เกี่ยวกับการสร้างความตระหนักให้แก่ประชาชน ได้แก่

“...ประเทศไทยนี้เป็นที่ที่เหมาะสมมากในการตั้งถิ่นฐาน แต่ที่ต้องรักษาไว้ ไม่ทำให้ประเทศไทยเป็นสวนเป็นนากลายเป็นทะเลทราย ก็ป้องกัน ทำได้...”

ทรงสร้างความสนใจแก่ประชาชน (Interest) หลายท่านคงได้ยินหรือรับฟัง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีนามเรียกขานแปลกหู ชวนฉงน น่าสนใจติดตามอยู่เสมอ เช่น โครงการแก้มลิง โครงการแก่งดิน โครงการเส้นทางเกลือ โครงการน้ำดีไล่น้ำเสีย หรือโครงการน้ำสามรส ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น ล้วนเชิญชวนให้ ติดตามอย่างใกล้ชิด แต่พระองค์ก็จะมีพระราชอธิบายแต่ละโครงการอย่างละเอียด เป็นที่เข้าใจง่าย รวดเร็วแก่ประชาชนทั่วประเทศ

ในประการต่อมา ทรงให้เวลาในการประเมินค่าหรือประเมินผล (Evaluate) ด้วยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลต่าง ๆ ว่าโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระองค์นั้นเป็นอย่างไร สามารถนำไปปฏิบัติได้ในส่วนของตนเองหรือไม่ ซึ่งยังคงยึดแนวทางที่ให้ประชาชนเลือกการพัฒนาด้วยตนเอง ที่ว่า

“...ขอให้ถือว่าการทำงานที่จะทำนั้นต้องการเวลา เป็นงานที่มีผู้ดำเนินมาก่อนแล้ว ท่านเป็นผู้ที่จะเข้าไปเสริมกำลัง จึงต้องมีความอดทนที่จะเข้าไปร่วมมือกับผู้อื่น ต้องปรองดองกับเขาให้ได้ แม้เห็นว่ามีจุดหนึ่งจุดใดต้องแก้ไขปรับปรุงก็ต้องค่อยพยายามแก้ไขไปตามที่ถูกที่ควร...”

แนวพระราชดำริทั้งหลายดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงถึงพระวิริยะอุตสาหะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทุ่มเทพระสติปัญญา ตรากตรำพระวรกาย เพื่อค้นคว้าหา

แนวทางการพัฒนาให้พสกนิกรทั้งหลายได้มีความร่มเย็นเป็นสุขสถาพรยั่งยืนนาน นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวงที่ได้พระราชทานแก่ปวงไทยตลอดเวลามากกว่า ๕๐ ปี จึงกล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจของพระองค์นั้นสมควรอย่างยิ่งที่ทวยราษฎร์จักได้เจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาท ตามที่ทรงแนะนำ สั่งสอน อบรมและวางแนวทางไว้เพื่อให้เกิดการอยู่ดีมีสุขโดยถ้วนเช่นกัน โดยการพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เพื่อได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริม ความเจริญ และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับ จะก่อให้เกิดความยั่งยืนและจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของครอบครัว ชุมชน และสังคม สุดท้ายเศรษฐกิจดี สังคมไม่มีปัญหา การพัฒนายั่งยืน^{๑๔}

แนวคิดในทางเศรษฐกิจแบบพุทธทั้งด้านการผลิต การบริโภค และการแจกจ่าย มุ่งเน้นคุณภาพชีวิตเป็นสำคัญ ส่วนของการบริโภคนั้นให้บริโภคเท่าที่จำเป็น รู้จักประมาณ ไม่กักตุน ไม่บริโภคสิ่งไร้สาระ บริโภคไม่เบียดเบียน ไม่บริโภคเพื่อสร้างทุกข์ในอนาคต แต่ให้พิจารณาบริโภคเพื่อยังชีพให้ดำรงอยู่ได้ และไม่บริโภคด้วยความอยากหรือตามใจตนเอง จนหลงใหลมัวเมาขาดสติปัญญาไร้การพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรอง

^{๑๔} คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร, กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๘.